

ПОВЕРНЕННЯ ДО ТЕМИ: Релігійні інституції в умовах війни: сучасний український контекст

RETURN TO THE TOPIC: Religious institutions in wartime: current ukrainian context

<https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135>

УДК 2-6: 2-67+322

Анатолій КОЛОДНИЙ,

доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник відділу (відділення) релігієзнавства,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
cerif2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8717-9936>
SCOPUS ID: 57208331633

Людмила ФИЛИПОВИЧ,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу (відділення) релігієзнавства,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
lflip56@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>
SCOPUS ID: 57208335749

ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПЛЮРАЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

У статті актуалізується питання небезпеки російсько-української війни для традиційного релігійного багатоманіття України. Автори вважають, що релігійній плюральності загрожують об'єктивні й суб'єктивні обставини. Серед перших — прямі втрати, які переживають релігійні громади через смерть своїх послідовників через російську агресію, полону, міграції. У процесі війни масово гинуть люди — носії різної релігійності. Вони, становлячи людський ресурс і соціальну базу для релігійних громад

Цитування: Колодний, А., Филипович, Л. (2025). Війна та її наслідки для релігійного багатоманіття України. *Філософська думка*, 3, 135—148. <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

різних релігійних традицій, не відтворюють природний приріст кількості членів того чи іншого віросповідання. Тому таке очікуване і неочікуване зменшення і кількості вірян, і кількості їх віросповідних спільнот як мажоритарних, так і міноритарних релігій призведе до стискання релігійного поля України. Це стосується і контрольованих урядом України територій, і тимчасово окупованих Росією. Під час війни віряни на контрольованих територіях вимушені мігрувати або всередині країни, або за її межі. Це вносить певний хаос в релігійне життя українських вірян. Тимчасове чи тривале переміщення мільйонів людей суттєво змінює релігійний ландшафт країни.

Тимчасово окуповані території втратили роками наявні там громади українських церков — православних, католицьких, протестантських. Покидають свої малі батьківщини мешканці Криму, Донецької та Луганської областей, частини Херсонської та Запорізької. Ті, хто не має можливості виїхати, або поповнюють армію нерелігійних, або пристають до церков та релігійних організацій, які своїми управлінськими центрами мають Росію. Змінюється не тільки ландшафт, а й характер релігійності українського населення, що залежить і від політики та настроїв керівників певних релігійних спільнот. Рішення про зміну адміністративного підпорядкування, яке можна вважати суб'єктивним чинником у процесі зменшення релігійної плюральності України, має привести до трансформації віросповідної, національної й політичної орієнтації релігійних громад. Війна вплинула на поляризацію настроїв у релігійному середовищі не так між релігіями, скільки всередині самих громад, поділивши колишніх братів по вірі на прихильників України й усвідомлення необхідності її захищати, та її ворогів, «ждунів», які очікують повернення радянських часів і домінування Москви.

Автори висновують, що традиційний для України релігійний плюралізм постав перед загрозою знищення (неконтрольовані Україною території) або істотного зменшення (контрольовані території). Великі церкви утримують свою зону відповідальності, хоча і втратили своїх членів (загиблі, переміщені, мігранти). Міноритарним громадам із труднощами вдалося вижити після пандемії COVID-19, а з початком широкомасштабної війни — і кількість послідовників, і кількість громад стрімко зменшується. Раніше домінувальні релігійні об'єднання допускали можливість існування поряд із собою меншин, навіть в дечому підтримували їх, пробували налагоджувати толерантні відносини, виступали своєрідними гарантами їхньої свободи. Нині, коли ресурси навіть домінантних релігій сильно зменшилися, ця толерантність щодо юдеїв, мусульман, бахаї та ін. зникає. Є небезпека, що міжрелігійне порозуміння також зазнає кризи.

Ключові слова: релігійна плюральність, релігійне багатоманіття, російсько-українська війна, релігійний ландшафт, безпекові релігійні стратегії.

Вступ

Актуальність дослідження. Осмислення феномену релігійного багатоманіття — одне з базових завдань для релігієзнавців. Історики релігій неодноразово досліджували ці процеси — появи тих чи інших релігій, їх диверсифікації, об'єднання, занепаду чи знищення. Але нині проблема актуалізована практичними викликами, які постали перед людством — збереження демократії у світі, яка загрожена з боку деспотичних, авторитарних режимів. Однією з визначальних ознак демократичного устрою є

релігійне багатоманіття. На думку багатьох експертів, релігійний плюралізм не тільки є індикатором стану демократії у світі, у тій чи іншій країні, але й може допомогти забезпечити стабільність і мир на тлі історичних трансформацій, які викликані війнами, конфліктами та їх наслідками. Глобальні переміщення та масова міграція населення через нестабільність і загрози життю пов'язані із відсутністю умов для вільного сповідання тієї чи іншої релігії, гарантій продовження різних релігійних практик, забезпечення гармонійного співжиття різноманітних релігійних громад. Суспільство потребує відвертої дискусії про те, як ці нові обставини війни кидають виклик самій ідеї плюралізму та як плюралізм може допомогти вирішити зіткнення цивілізацій.

Ситуація російсько-української війни як нова для дослідників реальність актуалізувала перш за все питання методології: як потрібно вивчати релігійне життя у воєнному часі. Автори підтримують спроби методологічного переозброєння вітчизняного релігієзнавства (Fylypovych, 2022; Филипович, 2023; Титаренко, 2022 та ін.), зокрема щодо контекстуалізації релігійних явищ з огляду на війну. Спираючись на ту теоретичну базу, яка вже розроблена вітчизняним та зарубіжним релігієзнавством, автори уточнюють своє розуміння релігійного плюралізму.

Зокрема є розуміння того, що релігійний плюралізм — це такий стан конфесійної ситуації у світі загалом чи ж в окремій країні, за якого наявне відносно мирне співіснування різних конфесійних спільнот (Українська, 2023: сс. 623—624). Маючи відмінні віросповідання і будучи незалежними у відносинах між собою, вони відокремлені від держави і рівні перед законом. Підґрунтям такого плюралізму є суспільне визнання і законодавче закріплення права кожного громадянина сповідувати — індивідуально чи разом з іншими — будь-яку релігію, а чи ж не сповідувати жодної, вільно обирати, змінювати й поширювати свої релігійні переконання, чинити свої дії чи поведінку відповідно до них. Релігійний плюралізм притаманний саме сучасному секуляризованому суспільству за умов наявності в ньому демократії. Важливою умовою для існування релігійного плюралізму є відсутність в країні державної релігії чи церкви, якоїсь монополії у сфері духовного життя. Суб'єктами релігійного плюралізму постають як різноконфесійні групи-спільноти, так і окремі віруючі індивіди (Україна, 2022).

Для визначення суспільства релігійно плюральним недостатнім є визнання наявності в ньому багатьох релігій. Релігійно плюральним суспільство вважатиметься тоді, коли між суб'єктами/акторами цього суспільства сформулюються відповідні відносини, базовані на загальноприйнятих принципах, які не загрожуватимуть жодній з релігійних громад. Тобто, важливим для релігійного плюралізму є відповідна державна політика сприяння розвитку всіх релігій, позитивні настрої у суспільстві

щодо релігії взагалі і окремих її напрямів, наявність толерантності у міжконфесійних відносинах, здатність конфесій на взаємне обговорення взаємно неприйнятних проблем, пошук шляхів взаєморозуміння і прийняття взаємно задовільних рішень.

Релігійна плюральність передбачає певну змагальність, конкурентність у змісті міжконфесійних відносин. Вона позначається і на структурі релігійності на різних рівнях її існування. Тут маємо і розвиток індивідуальних релігійних практик, і децентралізацію релігійних спільнот, і появу подеколи громадянської релігії. Релігійна плюральність виявляється і у створенні міжконфесійних об'єднань, якими в Україні, зокрема, є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Нарада християнських церков України, *Рада Євангельських Протестантських Церков України*, Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань тощо.

Відтак релігійний плюралізм — це багатоконфесійність представників однієї соціальної чи етнічної групи, віруючих громадян однієї держави, які визнають легітимність один одного і формують толерантні відносини.

Дослідники докладно вивчили історичні корені релігійного багатоманіття України. Стверджуючи, що Україна — релігійно плюральна країна з часу появи її на карті світу (Історія, 1996-2012), історики віднаходили переконливі історичні документи на підтвердження цієї тези. Вже в першому її владному утворенні — Києво-Руській державі — знаходимо докази того, як співіснували вірування у власних богів у язичників різних племен. Або як відбувалися спроби з боку князя Володимира (безуспішно) поєднати цих богів в один пантеон у 982 році. Рік 988 як дата офіційного прийняття християнства став ще одним іспитом для русичів, які навчилися жити в ситуації двовір'я. Крім того, поруч проживали представники інших релігій та народів.

Світоглядну плюральність і поліконфесійність на теренах України забезпечував не тільки багатонаціональний уклад Русі, але й психологічний тип наших предків, які співчутливо й доброзичливо ставились до знедолених, скривджених представників інших народів. Відносно мирно були прийняті вигнані з Польщі євреї, соцініани та антитринітарії, а з Росії — старообрядці, молокани і духобори. Це також формувало поліконфесійну карту України.

Науковці підставово зробили висновок, що сама історія об'єктивно формувала Україну конфесійно плюральною, виховувала українця релігійно толерантним (Український, 2022).

З 1991 року на релігійній мапі України відбулися кардинальні зміни, що потребує своєчасного аналізу і прогнозу щодо релігійної плюральності України.

Формування релігійного багатоманіття в незалежній Україні

Розуміння нової реальності, з якою Україні прийшлося зустрітися від 1991 р., базувалося на порівнянні релігійної ситуації з радянським періодом. Якщо тоді в Україні офіційно діяло лише 9 конфесій, то на початок 2022 р., тобто до широкомасштабної російської агресії, за офіційними даними зареєстровано понад сто релігійних напрямків різного віросповідного коріння (Звіт, 2022). Знаємо, що ще близько трьох десятків різних релігійних течій у нас залишаються з тих чи інших причин незареєстрованими, що дозволено нашим законодавством.

З набуттям державної незалежності релігійне життя в Україні надзвичайно активізувалося, бо оперлося на принципи свободи совісті й віросповідання. Дозволялося все, що не заборонено. Після багатовікового традиційного панування православ'я в Україні, яке було структурним елементом російської імперії (до складу якої тривало входила Україна) і зберегло цю функцію до сьогодні в РФ, від 1991 року на релігійну арену нашої країни активно вийшли ті, хто або перебував у духовній тіні, або відродився з нуля, істотно урізноманітнивши релігійну реальність — католики, протестанти, мусульмани та інші. Зрештою складається ситуація релігійного різноманіття, в якій реалізується демократичне право її громадян сповідувати будь-яку релігію.

На наш погляд, конфесійна мережа України як релігійно плюральної країни на 2014, довоєнний рік в основному склалася, вражаючи експертів кількістю і широтою представлених релігійних напрямків. Але процес на цьому не зупинився. Щороку фіксується поява якихось нових релігійних рухів (наприклад, «Душевна релігія», римська чи світославна релігії тощо), але вони вже не мають масштабного успіху в поширенні, лишаючись на рівні поодиноких громад. Ті, хто вірив в Бога/богів, у своїх конфесійних уподобаннях також в основному визначилися.

Така відкритість українців до нових віросповідань визначалася декількома чинниками.

Перший — межовість чи пограниччя — географічна, кліматична, культурна, мовна, ментальна, духовна, релігійна — між Сходом і Заходом.

Другий — відсутність в Україні протягом століть національної держави, що не сприяло утвердженню на наших теренах своїх національних церков. А також особлива ментальність місцевих управлінців, для яких українсько-національне, в тому числі і національно-церковне, в переважній більшості регіонів не стало святиною.

Третій — урбанізація, яка створила умови, коли на релігієвибір особистості, зокрема у великих містах, вже не впливає усталена громадська думка чи сімейна традиція.

Четвертий — відсутність відпорності, скажемо образно — конфесійної екології, у наших історичних церков, їхня неготовність/нездатність до місіонерської роботи.

П'ятий — матеріальна скрута традиційних церков, які ресурсно обмежені у налагодженні благодійницької, освітньої чи видавничої діяльності, як роблять це привнесені в Україну протестантські спільноти, що одержують значну матеріальну допомогу від своїх зарубіжних одновірців (Колодний, 2009).

На формування багатоманітності релігійної мережі України суттєво вплинув закордонний чинник, який тривалий час не брався до уваги дослідниками та експертами. Нагадаємо, що:

- Україна не має спеціальних законів, які б обмежували втручання зарубіжних релігійних центрів у внутрішнє релігійне життя України, які б регулювали відносини певних наших релігійних інституцій з їх конфесійними центрами за кордоном.
- Продовжує діяти та система інституційного підпорядкування в релігійній сфері зарубіжжю, що склалася за часів, коли в країні практично була відсутня свобода віросповідань і коли Україна не була незалежною країною.
- Українці традиційно надто толерантні й міжнародно законослухняні щодо прийняття на свої терени різних зарубіжних релігійних ініціатив, легко йдуть на їх реєстрацію та офіційне визнання, дозволяють вільне місіонерство представників зарубіжних релігійних центрів.
- Українці також податливі й до зазіхань із-за кордону — або зарубіжних релігійних центрів, або й інших держав — на релігійні громади чи то під приводом плекання-захисту якоїсь єдності канонічної території, чи ж то під приводом забезпечення нормальної діяльності певної національно-меншинної спільноти, опікування інтересами наявних національно-релігійних меншин.

З позиції титульної нації і виконання морального обов'язку, українці поважають наявність і свободу міноритарних релігій, підтримуючи духовний розвиток російської, вірменської, єврейської, угорської, словацької, румунської, польської та інших національних меншин. За допомогою посольств своїх матірних держав, деякі із них навіть намагаються створювати в Україні якісь паралельні державним структури, діяльність яких інколи носить явно відцентровий характер.

Особливим викликом стала присутність російської меншини в Україні. Частина етнічних росіян, так і не прийнявши суверенність України, живе, мислить і діє в антиукраїнському контексті. Духовно та організаційно підтримана Православною церквою Московського патріархату, російська меншина обстоює двомовність, ставлячи російську мову на рівень мови титульної нації, вимагаючи від Українського уряду діяти на міжна-

родній арені так, як то бажано державі колишньої її колонізації. Саме відданість «руському міру», збереженню його мови слугує одним із основних мотивів для Москви у розв'язанні і веденні війни проти України.

Бувши і історично, і політично, і ідеологічно релігійно плюральною країною, Україна процеси своєї поліконфесіоналізації сприймала без особливої трагедії, скоріше як закономірність релігійного життя. І не тільки поява нових конфесій чи церков, а й внутрішньоконфесійні поділи вписувалися в природний плин подій, де крім бажаних очікувань віросповідної/конфесійної єдності враховувались політичні реалії і особистісні амбіції. Відомо, що всілякі спроби поєднати ті чи інші одноконфесійні відгалуження закінчуються виникненням нових галузок: де поєднуються двоє, там, як правило, з'являється троє, які опісля часто є непримиримими між собою. Так, в Україні після об'єднання в грудні 2018 року в Православну Церкву України — Української Православної Церкви Київського Патріархату, частини Української Православної Церкви Московського патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви — серед єпископату означених церков знайшлися такі владики (зокрема, експатріарх Філарет), які не визнали утворення об'єднаної ПЦУ, прагнучи інституційно зберегти УПЦ КП.

Такий складний, але контрольований стан речей в релігійному житті України регулярно фіксувався в статистичних звітах державного органу у справах релігій, а також в щорічних опитуваннях Центру Разумкова. Перед початком широкомасштабної війни у країні діяло понад 120 деномінацій і релігійних рухів (облік інституційної мережі містить 97 позицій, включно з пунктом «інші організації» у більшості віросповідних напрямів). З них понад 60 конфесій християнського коріння, 9 — мусульманських, 7 — юдейських, понад 10 — орієнтального походження, понад 5 — (нео)язичницької орієнтації тощо.

Якщо порівняти статистичні дані про релігійну мережу України впродовж 30 років, то бачимо, як вона зростала, урізноманітнювалася, масштабувалася. Так, якщо у 1992-му загальна кількість зареєстрованих релігійних організацій становила 12960, то станом на січень 2022-го — 36796 (зауважимо, що державна статистика із 2014 року наводиться без урахування показників мережі релігійних організацій в АР Крим, а також окупованої частини Донецької та Луганської областей). Кількість духовних закладів збільшилась відповідно з 18 до 207, кількість монастирів зросла з 55 до 536. І так по кожному показнику. З цих релігійних громад 97% презентували різні християнські конфесії: 53,7% — православні, майже 29% — протестантські, 14,3% — католицькі. Функціонувало 89 релігійних центрів, 369 місій, 84 братства, 13 220 шкіл, 536 монастирів (чернечий послух несуть понад 6,8 тис. ченців). Душпастирськими та релігійно-адміністративними справами опікувалося майже 33 тис. священнослужителів. Релігійними

організаціями засновано 540 періодичних видань (зокрема 325 друкованих) (Звіт, 2022). Всі ці зміни добре проаналізовані українськими релігієзнавцями (Колодний, 2016; Арістова, 2022; Филипович, 2024), висновки і прогнози яких були достатньо оптимістичними.

За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова «Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000—2024 рр.», рівень релігійності населення стабільно становив близько 70%. Так, у 2024-му цей показник становив 68%: від 87,7% мешканців Заходу країни до 54,8% мешканців Півдня (Релігія, 2024: с. 4).

Більшість громадян завжди відносили себе до православних вірян: у 2020-му ідентифікували себе з православ'ям 62%, у 2024-му — 55% (Релігія, 2024: с. 5). Зросла кількість послідовників греко-католицизму (з 7% до 10%), помітна частка (9%) і досі декларують себе «просто християнами», хоча кількість конфесійно невизначених християн зменшується. Віросповідне самовизначення зберігає виразну регіональну специфіку: найбільше число православних вірян зосереджено у Центральному регіоні (70%), на Півдні (65%) та Сході (65%) України, натомість греко-католиків — на Заході (95%) (Релігія, 2024).

Чільне місце за кількістю релігійних організацій традиційно посів Західний регіон, в якому діють понад 42% релігійної мережі країни. Лідером за кількістю релігійних організацій є Львівська область — 3277, найменшетаких організацій діє в Кіровоградській (744) та Миколаївській (803) областях. Забезпеченість конфесій культовими будівлями і приміщеннями в середньому перевищує 80%.

Зміни релігійного ландшафту України в ситуації війни

Від 2014-го, а особливо після 2022 року конфесійна мережа України зазнає серйозного випробування. Зараз, на четвертому році повномасштабної війни, коли ресурс (людський, фінансовий тощо) кожної громади зменшується, а десть майже на нулі, йдеться про пошук нових форм взаємодії між релігійними громадами, про їх дієву кооперацію для розв'язання нагальних питань воєнного часу — допомога фронту, збір коштів на зброю, на підтримку воїнів, їх реабілітацію, підтримку родин загиблих тощо. Нині релігійна плюральність має вистояти перед небезпечними викликами, і не стільки спільним заявами чи зовнішніми демонстраціями прихильності один до одного, скільки впевненістю в дарі плюральності, реальній співчутливій взаємодопомозі.

Будь-яка війна чи конфлікт, а тим паче воєнний (і тут російсько-українська війна не виняток), створюють небезпеки для релігійного багатоманіття. В процесі війни перш за все гинуть люди — носії різнома-

нітної релігійності, які, будучи природним ресурсом і становлячи соціальну базу для релігійних громад, не зможуть забезпечувати природний приріст членів того чи іншого віросповідання. Під час війни ті віряни, які вижили, вимушені переміщуватися як всередині країни, так і за її межі. Цим самим вони суттєво змінюють релігійних ландшафтів країни. Так сталося і в Україні. З 2014 року греко-католиків, православних Київського патріархату, вірян з деяких протестантських деномінацій та ісламських напрямків послідовно витискали з окупованих територій. З 2022 року їх перебування на Донбасі, на новоокупованих територіях Херсонської і Запорізької областей, — про Крим загалом годі говорити — неможливе. Там скоротилась кількість юдеїв, буддистів, кришнаїтів та вірян інших міноритарних релігій, які покидають свої малі батьківщини. Ті, які не мають можливості виїхати, або поповнюють армію безвірних, або пристають до церков та релігійних організацій, які мають управлінські центри в Росії. Відтак змінюється не тільки ландшафт, але й характер релігійності українського населення.

Крім зменшення кількості релігійних людей, щороку від початку війни зменшується і кількість громад, і кількість релігійних напрямів. Разом зі знищенням сотень українських населених пунктів, ліквідовуються і релігійні громади. Найближчим часом не відновиться життя, зокрема й духовно-релігійне, в тимчасово окупованих територіях, де небезпечно перебувати українським церквам.

Небезпека чатує і на прикордонних територіях на Сході України, які наразі під контролем Києва, але просування російських військ створює екзистенційні виклики для наявних там релігійних громад.

У результаті війни фізично знищені і пошкоджені культові споруди багатьох конфесій. Згідно з моніторингом проекту «Релігія в огні», станом на 2 лютого 2025 року російські війська пошкодили або повністю зруйнували 643 культові споруди: половина з них — храми УПЦ, чверть — протестантські молитовні будинки та кірхи. З них храми УПЦ МП — 339; ПЦУ — 58; греко- і римо-католицькі — 24; протестантські — 176; мусульманські — 8; юдейські — 18. Духовні навчальні заклади — 9. Споруди інших релігій — 15. (Релігія, 2025).

Всі наслідки війни для релігійної сфери важко передбачити, але точно можемо говорити про природне скорочення числа релігійних людей, закриття громад, зміну їх адміністративного підпорядкування, трансформацію їх віросповідної та національної і політичної орієнтації.

Війна особливо небезпечною виявилася для міноритарних релігій, оскільки переформатовується релігійний ландшафт України, зменшується і кількість вірян, і кількість релігійних громад. Адже відбувається масова міграція українців, знищення культових споруд, вбивства священнослужителів, загибель релігійно визначених воїнів — членів релі-

гійних громад. Ми бачимо, як потерпають від війни представники релігійних меншин. Україна втратила катастрофічну кількість мусульман (через анексію Криму та окупацію східних областей, де традиційно проживали етнічні носії ісламу), юдеїв (які традиційно зазнають переслідувань, принижень від православних фанатиків, а тому активно емігрують), буддистів та кришнаїтів, свідків Єгови, мормонів, інших протестантських деномінацій.

Ще кілька років тому ми писали: «Гарантом того, що Україна буде залишатися й надалі поліконфесійною країною без якихось гучних “релігійних війн” служить наша історична традиція, демократична законодавча база, відсутність державної церкви, діяльність різних міжконфесійних всеукраїнських об’єднань, цілого ряду громадських міжконфесійних утворень» (Колодний, 2024: с. 23). На дванадцятому році війни це вже не очевидно. Чи залишиться Україна після всіх цих випробувань й надалі поліконфесійною країною? Чи абсолютно гарантований релігійний плюралізм в Україні? Чи не існує якихось обмежень свободи віросповідань з боку владних структур? Чи всі права і свободи захищені? Чи всі рівні в українському суспільстві за віросповідною ознакою? Чи не дискримінується громадянин України за релігійну належність? Чи не чекають нас якісь «релігійні війни»? Що треба зробити суспільству, державі, самим релігійним організаціям, що зберегти цей плюралізм як ознаку незалежної і демократичної країни? На часі думати про це вже сьогодні.

Висновки

Традиційний для України релігійний плюралізм постав перед загрозою знищення (передусім на тимчасово окупованих територіях) або істотного зменшення (на контрольованих Україною територіях). Численні релігійні організації, попри втрату своїх членів у результаті загибелі їх, переміщення чи міграції, переживають труднощі у своїй релігійній і благодійницькій діяльності, але загалом справляються із кризовими викликами. Міноритарні ж громади, які ледь вижили після пандемії COVID-19, а з початком широкомасштабної війни втратили переважну кількість своїх послідовників через переслідування і міграцію, фактично на грані зникнення — кількість послідовників і кількість громад стрімко зменшується. Раніше домінуючі релігійні об’єднання допускали можливість існування поряд із собою меншин, навіть в дечому підтримували їх, пробували формувати толерантні відносини, виступали своєрідними гарантами їхньої свободи. Нині, коли ресурси навіть домінантних церков сильно зменшилися, а міноритарні релігії зникають, традиційний для України релігійний плюралізм істотно звужується. Війна — це екзистенційна загроза релігійним організаціям та сформованим за 30 років відновлення державної незалежності України міжрелігійним взаєминам.

Виробляючи стратегію подальшого духовно-релігійного розвитку України, дбаючи про її безпеку в питаннях релігії, треба виходити із принципу пріоритетності свободи совісті й віросповідання, зберігаючи притаманну Україні релігійну багатоманітність.

ДЖЕРЕЛА

- Арістова, А. (2022). Релігія в Україні. Конфесійний ландшафт України. *Велика українська енциклопедія*. Взято з: <https://vue.gov.ua/>
- Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2022 р. (2022). У: ДЕСС. *Статистичні матеріали*. Взято з: <https://dess.gov.ua/religion/>
- Історія релігії в Україні*. (1996-2012). В 10-ти томах / За ред. проф. А. Колодного. Взято з: <https://ure-online.info/ir/>
- Колодний, А. (2009). *Релігійне сьогодення України*. Київ.
- Колодний, А., Филипович, Г. (2016). Релігійна мережа України 1992—2015 років: таблиця змін. *Релігійна свобода*, 19(1), 204—213. Взято з: <https://uars.info/index.php/rs/>
- Колодний, А., Филипович, Л. (2024). Релігійний плюралізм як феномен: українські реалії в умовах російсько-української війни. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2(96), 23—36. <https://doi.org/10.35433>
- Релігія в огні: Три роки війни у цифрах*. (2025). Звіт за результатами проєкту «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року — 2 лютого 2025 року). Київ. Взято з: https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-3-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf?fbclid=IwY2xjawLvJEVleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFFbVd4bURmVkNXelM2RDNyAR7fz-5JDWHYuZc2d-7V3Z5Z80Hr8uOYYybVJFAGcsjEks96OiJLhfhZp3i-Nw_aem_3EKe9NqFTfE2PO27U90Wyg
- Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000—2024 рр. (соціологічне дослідження)*. (2024). Київ. Взято з: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
- Титаренко, В., Филипович, Л. (2022). Методологічні виклики релігієзнавчого осмислення релігійної реальності в умовах війни. У: *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць / Редкол.: М.А. Козловець, Л.В. Горохова, О.В. Чаплінська [та ін.] (с. 166—169). Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка.
- Україна поліконфесійна*. (2022). Монографія / За ред. А. Колодного і П. Павленка. Київ: Інтерсервіс. Взято з: <https://ure-online.info/ukrayina-polikonfesijna/>
- Українська релігієзнавча енциклопедія* / За ред. проф. А. Колодного. Том 2 (2023). Київ: Інтерсервіс.
- Український світ в його релігійних вимірах*. (2022). Монографія / За ред. Л. Филипович. Київ.
- Филипович, Л., Колодний, А. (2024). Вплив російсько-української війни на трансформації релігійного життя України. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*, 3, 87—95. Взято з: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj>
- Филипович, Л., Титаренко, В., Горкуша, О. (2023). Контекстуалізація як один із головних методологічних підходів релігієзнавчого дослідження в період російсько-української війни. *Філософська думка*, 1, 7—25. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.007>

Fylypovych, L., Vladychenko, L., Tytarenko, V. (2022). Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42(3), Art. 3. Retrieved from: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol42/iss3/3>

Отримано 02.02.2025

Прорецензовано 14.03.2025

Підписано до друку 18.08.2025

REFERENCES

- Aristova, A. (2022). Religion in Ukraine. The confessional landscape of Ukraine. [In Ukrainian]. In: *Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/> [=Аписто́ва 2022]
- History of religion in Ukraine*. (1996-2012). [In Ukrainian]. In 10 vols. / Ed. by prof. A. Kolodny. Retrieved from: <https://ure-online.info/ir/> [=Історія 1996-2012]
- Kolodnyi, A., Fylypovych, L. (2024). Religious pluralism as a phenomenon: Ukrainian realities in the conditions of the Russian-Ukrainian war. [In Ukrainian]. *Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University. Philosophical Sciences*, 2(96), 23—36. Retrieved from: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/316812/307309> [=Колодний 2024]
- Kolodnyi, A. (2009). The religious present of Ukraine. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Колодний 2009]
- Kolodnyi, A., Fylypovych, G. (2016). The religious network of Ukraine 1992—2015: table of changes. [In Ukrainian]. *Religious Freedom*, 19(1), 204—213. Retrieved from: <https://uars.info/index.php/rs/> [=Колодний 2016]
- Polyconfessional Ukraine*. (2022). Monograph / Ed. by A. Kolodnyi, P. Pavlenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Interservice. Retrieved from: <https://ure-online.info/ukrayina-polikonfesijsna/> [=Україна 2022]
- Religion and the Church in Ukrainian Society: 2000-2024 (sociological research)*. (2024). [In Ukrainian]. Kyiv. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> [=Релігія 2024]
- Religion in Fire: Three Years of War in Figures*. (2025). [In Ukrainian]. Report on the Results of the «Religion in Fire» Project (February 24, 2022 — February 2, 2025). Kyiv. Retrieved from: https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-3-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf?fbclid=IwY2xjawJNCWtleHRuA2FlbQIxMAABHRH_nD4g3-QH1oe8AwOZok-KExhIS050akpKSzSvzweqTBWURTS9hIrrg6g_aem_717rPCGXB5uTtjhI1ykIoA [=Релігія 2025]
- Report on the network of religious organizations. As of January 1, 2022. (2022). DESS. *Statistical materials*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://dess.gov.ua/religion/> [=Звіт 2022]
- The Ukrainian World in Its Religious Dimensions*. (2022). Monograph / Ed. by L. Fylypovych. Kyiv.
- Tytarenko, V., Fylypovych, L. (2022). Methodological challenges of religious studies understanding of religious reality in wartime. [In Ukrainian]. In: *Current problems of modern philosophy and science: challenges of the present: collection of scientific works* / Ed. by M.A. Kozlovets, L.V. Gorokhova, O.V. Chaplinska [et al.] (pp. 166—169). Zhytomyr: Publishing Center of Ivan Franko ZhDU. [=Титаренко 2022]
- Ukrainian Encyclopedia of Religion (2022—2024)* / Ed. by Prof. A. Kolodnyi. Vol. 2. (2023). [In Ukrainian]. Kyiv: Interservice. [=Українська 2023]
- Fylypovych, L., Vladychenko, L., Tytarenko, V. (2022). Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42(3), Art. 3. Retrieved from: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol42/iss3/3>

- Fylypovych, L., Kolodnyi, A. (2024). The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Transformation of Religious Life in Ukraine. [In Ukrainian]. *Bukovynskyi Bogoslovskyi Visnyk: All-Ukrainian Journal*, 3, 87—95. Retrieved from: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj> [=Филипович 2024]
- Fylypovych, L., Tytarenko, V., Gorkusha, O. (2023). Contextualization as One of the Main Methodological Approaches of Religious Studies Research during the Russian-Ukrainian War. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 1, 7—25. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.007> [=Филипович 2023]

Received 02.02.2025

Accepted for publication after review 14.03.2025

Signed for printing 18.08.2025

Anatolii KOLODNYI,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Chief Research Fellow at the Department of Religious Studies,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsvyatitelska St., Kyiv, 01001
cerif2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8717-9936>
SCOPUS ID57208331633

Liudmyla FYLYPOVYCH,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Leading Research Fellow at the Department of Religious Studies,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsvyatitelska St., Kyiv, 01001
lfilip56@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>
SCOPUS ID 57208335749

**WAR AND ITS CONSEQUENCES
FOR THE RELIGIOUS PLURALITY OF UKRAINE**

The article raises the issue of the danger of the Russian-Ukrainian war for the traditional religious diversity of Ukraine. The authors believe that religious plurality is threatened by objective and subjective circumstances. Among the first are the direct losses experienced by religious communities due to the death of their followers because of Russian aggression, captivity, and migration. People of different religious beliefs die en masse in the process of war. They, constituting the human resource and social base for religious communities of different religious traditions, will not reproduce the natural increase in the number of members of a particular faith. Therefore, such an expected and unexpected decrease in the number of believers as well as the number of their religious communities of both majority and minority religions will lead to a contraction of the religious field of Ukraine. This applies equally to territories controlled by the Ukrainian government and those temporarily occupied by Russia. During the war, surviving believers in the controlled territories are forced to migrate both within the country and beyond its borders. This introduces some chaos into the religious life of Ukrainian believers. Temporary/non-temporary displacement of millions of people significantly changes the religious landscape of the country.

Temporarily occupied territories have lost the communities of Ukrainian churches that have existed there for years — Orthodox, Catholic, Protestant. Residents of Crimea, Donetsk and Luhansk regions, parts of Kherson and Zaporizhzhia are leaving their small homelands. Those who are unable to leave either join the army of non-believers or join churches and religious organizations that have Moscow/Russia as their administrative centers. Not only the landscape is changing, but also the nature of the religiosity of the Ukrainian population, which also depends on the policy and moods of the leaders of certain religious communities. The decision to change administrative subordination, which can be considered a subjective factor in the process of reducing religious pluralism in Ukraine, will lead to a transformation of the religious, national and political orientation of religious communities. The war influenced the polarization of sentiments in the religious environment not so much between religions as within the communities themselves, dividing former brothers in faith into supporters of Ukraine and the awareness of the need to defend it, and its enemies, the Zhduns, who expect the return of Soviet times and Moscow's dominance.

The authors conclude that the traditional for Ukraine religious pluralism is facing the threat of destruction (within uncontrolled territories) or a significant reduction (within controlled territories). Large churches maintain their area of responsibility, although they have lost their members (dead, displaced, migrants). Minority communities have struggled to survive after COVID-19, and with the beginning of the war, both the number of followers and the number of communities is rapidly decreasing. Previously, dominant religious associations allowed the possibility of minorities existing alongside them, even supported them to some extent, tried to form tolerant relations, and acted as a kind of guarantor of their freedom. Now, when the resources of even the dominant religions have greatly decreased, they definitely do not care about Jews, Muslims, Baha'is, etc. There is a danger that interreligious understanding will also experience a crisis.

Keywords: *religious plurality, religious diversity, Russian-Ukrainian war, religious landscape, religious security strategies.*